

บทที่ ๓

พระสูตรและสาระสำคัญในชั้นธวารวรรคสังยุตตนิกายปาลิ

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๗๑๖ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรชั้นธวารวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในชั้นธวารวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา

- ๓.๑ ความนำ
- ๓.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในชั้นสังยุต
- ๓.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในราชสังยุต
- ๓.๔ เนื้อหาสาระสำคัญทิวาสสังยุต
- ๓.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในโศกกันตสังยุต
- ๓.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในอุปปาทสังยุต
- ๓.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในกิเลสสังยุต
- ๓.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในสาริปุตตสังยุต
- ๓.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในนาคสังยุต
- ๓.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในสุภณสังยุต
- ๓.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในคันทัพพกายสังยุต
- ๓.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเวลาหกลสังยุต
- ๓.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในวัจจโคตตสังยุต
- ๓.๑๔ เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต
- ๓.๑๕ สรุปท้ายบท
- ๓.๑๖ คำถามท้ายบท
- ๓.๑๗ เอกสารอ้างอิง

๓.๓ ความนำ

สังยุตตนิกาย จัดเป็นเล่มที่ ๓ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระธรรมสังคิตาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า ชั้นธรรวรรค แปลว่า หมวดว่า ด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น มีพระสูตรทั้งหมด ๗๑๖ สูตร การจัดแบ่งหมวดหมู่ในชั้นธรรวรรค มีอักษรย่อว่า ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายชั้นธรรคปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก ส.ข. (ไทย) เล่มที่ ๑๗ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑.เป็นต้นมีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก เช่น

(ก). แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๗๑๖ สูตรในชั้นธรรวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๓ สังยุต คือ

๑. ชั้นธสังยุตมี ๑๕๙ สูตร	๒. ราชสังยุตมี ๔๖ สูตร
๓. ทิฏฐิสังยุตมี ๙๖ สูตร	๔. โลกกันตสังยุตมี ๑๐ สูตร
๕. อุปปาทสังยุตมี ๑๐ สูตร	๖. กิเลสสังยุตมี ๑๐ สูตร
๗. สาริปุตตสังยุตมี ๑๐ สูตร	๘. นาคสังยุตมี ๕๐ สูตร
๙. สุปันณสังยุตมี ๔๖ สูตร	๑๐. คันธัพพกายสังยุตมี ๑๑๒ สูตร
๑๑. วลาหกสังยุตมี ๕๗ สูตร	๑๒. วัจณโคตตสังยุตมี ๕๕ สูตร
๑๓. ฆานสังยุตมี ๕๕ สูตร	

(ข). แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ชั้นธสังยุต แบ่งเป็นปณณาสก (หมวด ๕๐) และเป็นวรรค

แบบที่ ๒ ราชสังยุต และทิฏฐิสังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ ๓ โลกกันตสังยุต อุปปาทสังยุต กิเลสสังยุต สาริปุตตสังยุต นาค-

สังยุต สุปันณสังยุต คันธัพพกายสังยุต วลาหกสังยุต วัจณโคตตสังยุต และฆานสังยุต รวม ๑๐ สังยุต ไม่แบ่งเป็นปณณาสกหรือวรรค

๓.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในชั้นธสังยุต

ชั้นธสังยุตมี ๑๕๙ สูตร คำว่า ชั้นธ มีวิเคราะห์ว่า ขังขาต อวยว ธาเรตตี ขนโธ ส่วนที่ อารงอวยวะ คืออินทริยไว้ (ข บทหน้า ธา ธาตุในความหมายวาทรงไว้ อ ปัจจัย แปลงนคคหิตเป็น น ลบสระหน้า) หรือ ขานิ อินทริยานิ ธาเรตตี ขนโธ ส่วนที่อารงอินทริยไว้ (ข บทหน้า ธาตุใน

ความหมายวาทรงไว้ อ ปัจจัย แปลงนิคคหิตเป็น น ลบสระหน้า) ^๑ ชั้นธ + วาร + วรรค = ชั้นธวาร วรรค ชั้นธสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชั้นธ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับ ชั้นธ ๕ และธรรมที่ เกี่ยวข้องกับชั้นธเหล่านี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พร้อมด้วยลายละเอียดต่างๆ เป็น เทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง ของพระเถระผู้ใหญ่เช่น พระสารีบุตร และพระมหาภิกษุจาณณะเป็นต้นบ้าง ^๒ มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณณาสกได้ ๓ ปณณาสก แต่ละปณณาสกแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติ วรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร ตัวอย่างเช่น

(๑) มุลปณณาสก

(๑) นกุลปิตุวรรค

นกุลปิตุวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ใน วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี พระสูตรเกิดขึ้นที่เภสกพาวัน สถานที่พระราชทาน อภัยแก่หมู่นี้อ เขตกรุงสูงสูมารคิระ แคว้นภัคคะ คือ นกุลปิตาคหบดีเข้าไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมให้ฟัง เพราะตนเป็นผู้ชรา มีกายกระสับกระส่ายเจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคตรัส ว่า แม้กายจะกระสับกระส่ายก็อย่าให้จิตกระสับ กระส่าย นกุลปิตาคหบดียังไม่เข้าใจลึกซึ้งจึงเข้าไป ถามถึงเหตุที่ทำให้กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร

พระเถระตอบว่า คหบดี บุคคลชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่าย เป็นอย่างไร คือ ปุณฺชน^๓ ในโลกนี้ผู้ไม่ได้สติ^๔ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ

๑) พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป พิจารณาเห็น รูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเราเมื่อ เขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปร

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘๐.

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๑.

^๓ ปุณฺชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้ เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลส อย่างหนานานัปการ ปุณฺชนมี ๒ ประเภท คือ อัญชุปุณฺชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และ กัลยาณ ปุณฺชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว ที.สี.อ. (บาลี) ๗/๕๘-๘๙.

^๔ ผู้ไม่ได้สติ ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔.

ผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมน์ส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา

๒) พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีเวทนา พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาเป็นต้น

๓) พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสัญญา พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสัญญาเป็นต้น

๔) พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสังขาร พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสังขารเป็นต้น

๕) พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีวิญญาณ พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณเป็น

ถ้ามีสักกายทิฎฐิ ๒๐ และยึดถือขันธ ๕ กายและจิตก็กระสับกระส่าย ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่กระสับกระส่าย สักกายทิฎฐิ ๒๐ คือ ความเห็นว่าเป็นกายของตน ๒๐ ประการ ได้แก่ เห็นขันธ ๕ เป็นอัตตา เห็นอัตตว่ามีขันธ ๕ เห็นขันธ ๕ ในอัตตา และเห็นอัตตาในขันธ ๕ (ขันธ ๕ x ความเห็น ๔ อย่าง = ๒๐)^๕

๒. เทวทหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม พระสูตรเกิดขึ้นที่ เทวทหนิคมของ เจ้าศากยะทั้งหลาย แคว้นสักกะ คือ ภิกษุจำนวนมากเข้าไปทูลลาพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ที่ เทวทหนิคม เพื่อเดินทางไปอยู่ปัจฉาภุมชนบท พระองค์รับสั่งให้ไปบอกลาท่านพระสารีบุตรก่อน

ท่านพระสารีบุตร จึงแสดงธรรมเกี่ยวกับขันธ ๕ ให้ภิกษุเหล่านั้นฟังเพื่อใช้โต้ตอบวาทะกับ บัณฑิตผู้สนใจธรรมกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กัษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต^๖ บ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต^๗ บ้าง คหบดีผู้เป็นบัณฑิต^๘ บ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิต^๙ บ้าง ผู้จะถามปัญหาเกี่ยวกับภิกษุผู้ไปยังประเทศต่างๆ มีอยู่ หากคนผู้เป็นบัณฑิตใคร^{๑๐} ถามว่า พระศาสดาของพวกท่านมีวาทะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ธรรมทั้งหลายอันพวกท่านได้ฟังดี เรียบดี สใจดี ทรงจำดี รู้แจ้งดีแล้วด้วยปัญญาบ้างหรือ พวก

^๕ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๕.

^๖ กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต หมายถึง พระราชาผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าโกศล เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๗ พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีจึงกีพราหมณ์และตารุกขพราหมณ์ เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๘ คหบดีผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงคหบดีผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีจิตตคหบดีและสุทัตตคหบดี(อนาถปิณฑิกเศรษฐี) เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๙ สมณะผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงปริพาชกผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีสภียปริพาชกและปิโถติกปริพาชก เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^{๑๐} ใครู้ ในที่นี้หมายถึงแสวงหาประโยชน์ สนใจธรรม ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

ท่านเมื่อกล่าวอย่างไร จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ไม่เชื่อว่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มี คำกล่าวเช่นนั้นและการคล้อยตามที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงตอบแก่คนเหล่านั้นว่า พระศาสดาของเรามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคในสิ่งไรเล่า คือ^{๑๑}

- ๑) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป
- ๒) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในเวทนา
- ๓) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสัญญา
- ๔) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสังขาร
- ๕) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในวิญญาน^{๑๒}

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดี ต่างชื่นชม ภาษิตของท่านพระสารีบุตร

(๒) อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ เช่น

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงชั้น ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ๑) รูปไม่เที่ยง ๒) เวทนาไม่เที่ยง ๓) สัญญาไม่เที่ยง ๔) สังขารไม่เที่ยง ๕) วิญญานไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาน เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

- ๑) ขาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^{๑๓}

^{๑๑} ฉันทราคะ หมายถึงความกำหนัดที่ไม่รุนแรง(ฉันทะ) และความกำหนัดที่รุนแรง(ราคะ) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๙/๕๗๒, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๘/๑๐๕.

^{๑๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒/๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๘.

^{๑๓} อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึงกิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอภิสภาสขณิกเสขบสิ้นสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์นี้ได้ชื่อว่าอเสขบุคคล ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

๒) ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๑๔}

๓) ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป^{๑๕}

(๓) ภาววรรค

ภาววรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภาวะ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. ภาวสูตร ว่าด้วยภาวะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ภาวะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ประการ คือ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทนอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓) สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕) วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

ผู้แบกภาวะ ได้แก่ บุคคล การถือภาวะ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ ๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ๒) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ๓) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

และการวางภาวะ ได้แก่ ความดับตัณหา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสต่อไปอีกว่า ชั้น ๕ คือภาวะ บุคคลคือผู้แบกภาวะการถือภาวะเป็นทุกขในโลก การวางภาวะเป็นสุขในโลกบุคคลวางภาวะหนักได้แล้ว ไม่ถือภาวะอื่นไว้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากลึ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว^{๑๖}

๒. อภิขานสูตร ว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง ในที่นี้รวมถึงผู้ไม่รู้ยิ่งด้วย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละชั้น ๕ คือ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนผู้รู้ยิ่ง^{๑๗} กำหนดรู้^{๑๘} คลายกำหนด^{๑๙} ละชั้น ๕ คือ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ จึงเป็นผู้ควรสิ้นทุกข์^{๒๐}

^{๑๔} กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมืองค์ ๘ ให้เจริญ ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

^{๑๕} ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณ เพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธานุศาสนาสถาปัตถุการบรรลุอรหัตผลเป็นจุดหมายสูงสุด ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

^{๑๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๒/๒๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

^{๑๗} รู้ยิ่ง ในที่นี้หมายถึงญาณปริยญา (กำหนดรู้ขั้นรู้จัก) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๑๘} กำหนดรู้ ในที่นี้หมายถึงตริณปริยญา (กำหนดรู้ขั้นพิจารณา) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๑๙} คลายกำหนด ในที่นี้หมายถึงปหานปริยญา (กำหนดรู้ขั้นละ) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๒๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๔/๒๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๔/๓๖.

(๔) นตุมหากวรรค

นตุมหากวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑-๒. นตุมหากสูตร และ ทุดิยนตุมหากสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ชั้นที่ ๕ คือ

๑) รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น รูปที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๒) เวทนาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละเวทนานั้น เวทนาที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๓) สัญญาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ...

๔) สังขารไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสังขารนั้น สังขารที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๕) วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้น วิญญาณที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขให้สิ่งนั้นเสีย แต่ที่ต่างกันคือ ในนตุมหากสูตรมีอุปมาเหมือนคนพืงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเชตวันนี้ไป เผาหรือจัดการไปตามเรื่อง เธอทั้งหลายจะพืงมีความคิดอย่างนี้บ้างไหมว่า คนนำเราทั้งหลายไป เผาหรือจัดการไปตามเรื่อง ส่วนในทุดิยนตุมหากสูตร ไม่มีอุปมา^{๒๑}

(๕) อตตที่ปวรรค

อตตที่ปวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อตตที่ปสูตร ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ ภิกษุทั้งหลายมีตนเป็นเกาะ^{๒๒} มีตนเป็นที่พืง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พืงด้วยการพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า ชั้นที่ ๕ คือ ๑) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่ารูปไม่เที่ยง แปรผันไป คลายไป ดับไป เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนและรูปทั้งปวงในบัดนี้ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งก็อยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข

^{๒๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๓/๒๘., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๓/๔๖.

^{๒๒} มีตนเป็นเกาะ หมายถึงทำตนให้พ้นจากห่วงน้ำ คือ โสกะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง ฉะนั้น ที.ม.อ. (บาลี) ๑๗๕/๑๕๐, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๗๕/๑๘๐.

เรากล่าวว่า ผู้ดับกิเลสแล้วด้วยองค์ธรรมนั้น ๒) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าเวทนาไม่เที่ยง ๓) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าสัญญาไม่เที่ยง ๔) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าสังขารไม่เที่ยง ๕) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าวิญญาณไม่เที่ยง แปรผันไป คลายไป ดับไป เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า วิญญาณในกาลก่อนและวิญญาณทั้งปวงในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ จึงไม่สะดุ้งเมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้ อยู่เป็นสุข เรากล่าวว่า ผู้ดับกิเลสแล้วด้วยองค์ธรรมนั้น^{๒๓}

๒. ชั้นสุตตร ว่าด้วยชั้น ในที่นี้รวมถึงอุปาทานชั้นด้วย พระสุตตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ และอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทนูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓) สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕) วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ) เป็นชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยอาสวะ และเกื้อกูลแก่อุปาทาน^{๒๔}

(๒) มัชฌิมปิณณาสก

(๑) อุปยวรรค

อุปยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความเข้าถึง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสุตตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตตร แต่ละสุตตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อุปยสุตตร ว่าด้วยความเข้าถึง พระสุตตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเข้าถึง^{๒๕} ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น ๑) วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้ ๒) วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา ๓) วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา ๔) วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูปเวทนา สัญญา สังขาร คือ ๑) ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ

^{๒๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๓/๓๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙.

^{๒๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๘/๓๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๒๕} ความเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเข้าถึงชั้น ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๘.

ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี ๒) ถ้าความกำหนดในเวทนาธาตุ ... ๓) ถ้าความกำหนดในสัญญาธาตุ...๔) ถ้าความกำหนดในสังขารธาตุ...๕) ถ้าความกำหนดในวิญญาณธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี วิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่อองกามไม่ปรุงแต่ง^{๒๖} หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับไปเอง ภิกษุนี้รู้ชัดว่า ซาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๗}

๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพีช พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุทั้งหลาย พีช ๕ ชนิดนี้ คือ ๑) พีชเกิดจากเหง้า ๒) พีชเกิดจากลำต้น ๓) พีชเกิดจากตา ๔) พีชเกิดจากยอด ๕) พีชเกิดจากเมล็ด

และตรัสว่า ๑) วิญญานฐิติ ๔^{๒๘} เหมือนปฐวีธาตุ (สถานที่ปลูกพีช) ๒) ความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลินเหมือนอาโปธาตุ (น้ำหล่อเลี้ยงพีช) ๓) วิญญานพร้อมด้วยอาหาร^{๒๙} (กรรม-วิญญาน) เหมือนพีช ๕ ชนิด

ในตอนท้ายตรัสว่า ถ้าละความกำหนดในขั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญานก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ก็เจริญงอกงามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้น ได้ในที่สุด^{๓๐}

(๒) อรหันตวรรค

อรหันตวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยพระอรหันต์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อุปาทิยมานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขั้น พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า เมื่อบุคคลยึดมั่น^{๓๑} ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อภิกษุ รูปนั้นกราบทูลว่า ๑) บุคคลเมื่อยึดมั่นรูปก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ๒) เมื่อ

^{๒๖} ไม่ปรุงแต่ง ในที่นี้หมายถึงไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๙.

^{๒๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๓/๔๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๓/๔๔.

^{๒๘} วิญญานฐิติ ๔ ได้แก่ ขั้น ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๒๙๙.

^{๒๙} วิญญานพร้อมด้วยอาหาร หมายถึงกรรมวิญญาน ได้แก่ วิญญานที่สหคตด้วยตัณหาและทิฏฐิ ที่มีความแปรผันเป็นอารมณ์พร้อมด้วยปัจจัยมีอวิชาและโยนิโสมนสิการเป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๙, ส.ฐีกา (บาลี) ๒/๗/๒๕๒, ๕๔/๒๖๖.

^{๓๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๔/๔๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖.

^{๓๑} ยึดมั่น ในที่นี้หมายถึงยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘.

ยึดมั่นเวทนาที่ถูกลมรผู้กดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ๓) เมื่อยึดมั่นสัญญา ฯลฯ ๔) เมื่อยึดมั่นสังขาร ฯลฯ ๕) เมื่อยึดมั่นวิญญานที่ถูกลมรผู้กดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่ง พระภาชิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดังนี้^{๓๒}

๒. ราธสูตร ว่าด้วยพระราธะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระราธะ ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ^{๓๓} มมังการ^{๓๔} และมานานุสัย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นขันธ ๕ คือ ๑) รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีตไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปร่างทั้งหมดนั้นอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ๒) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง...๓) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง...๔) สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง...๕) วิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม วิญญานทั้งหมดนั้นอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตาม ความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ราธะ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างนี้จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก^{๓๕}

(๓) ชัชชนียวรรค

ชัชชนียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. สีหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาไวยาวว่า

^{๓๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๓/๖๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๓/๑๐๓.

^{๓๓} อหังการ หมายถึงทิฏฐิ อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๓๓.

^{๓๔} ๒ มมังการ หมายถึงตัณหา อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๓๓.

^{๓๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๑/๖๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๑/๑๑๑.

เมื่อพระตถาคต^{๓๖} ทรงอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระผู้มีพระภาค^{๓๗} ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ
 ชั้นที่ ๕ ว่า ๑) รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ๒)
 เวทนาเป็นอย่างนี้... ๓) สัญญาเป็นอย่างนี้...๔) สังขารเป็นอย่างนี้ ... ๕) วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความ
 เกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ แม้แต่พวกเทพที่มีอายุยืนจนคิดว่า
 ตนเที่ยง ยั่งยืน คงที่ พอได้สดับธรรมที่พระองค์ทรงแสดงก็ยิ่งพากันหวาดหวั่นสะดุ้งกลัว เหมือนเมื่อ
 พญาราชสีห์บันลือสีหนาท สัตว์ทั้งหลายก็หวาดหวั่นสะดุ้งกลัว ถ้ายมูตรคุณ หนีไปทางใดทางหนึ่ง
 ฉะนั้น^{๓๘}

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา หาบุคคลเปรียบเทียบ
 มิได้^{๓๙} ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ทรงประกาศธรรมจักร^{๔๐} คือ สักกายะ ความดับแห่งสักกายะ
 และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก เมื่อนั้น แม้พวกเทพที่มีอายุยืน
 มีวรรณะ มียศ ฟังคำของตถาคตผู้เป็นอรหันต์ หลุดพ้นแล้ว ผู้คงที่ ต่างก็หวาดหวั่นถึงความสะดุ้ง
 ดุจเนื้อกลัวราชสีห์ด้วยคิดว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่าพวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ยังไม่ก้าวล่วงสักกายะ^{๔๑}

(๔) เถรวรรค

เถรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเถระ ซึ่งอรรถตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐
 สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๓๖} ตถาคต คำนี้ท่านกล่าวอธิบายไว้โดยเหตุ ๘ อย่าง คือ (๑) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาแล้ว
 อย่างนั้น (๒) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น (๓) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะอันแท้
 (๔) เรียกว่าตถาคต เพราะทรงเห็นสิ่งแท้จริง (๕) เรียกว่าตถาคต เพราะตรัสวาจาจริง (๖) เรียกว่าตถาคต
 เพราะทรงทำจริง (๗) เรียกว่าตถาคต เพราะอรรกว่าครอบงำ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๘/๓๑๕, อ.จ.ต.ก.ก.ฎีกา (บาลี)
 ๒/๓๓/๓๕๔.

^{๓๗} ชื่อว่าเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรง
 ประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความ สำเร็จ
 ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคลาย
 ตัณหาในภพทั้ง ๓ (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔
 เป็นต้น วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๕-๑๑๘.

^{๓๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๑.

^{๓๙} หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ หมายถึงไม่มีคู่แข่ง คือไม่มีใครอื่นที่จะกล้าปฏิญาณว่า เราเป็น
 พระพุทธเจ้าได้เหมือนพระตถาคต อ.จ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๑๐๔.

^{๔๐} ธรรมจักร หมายถึงญาณ ๒ ประการ คือ (๑) ปฏิวะธญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรง
 แหงตลอดอริยสัจ ๔ (๒) เทสนาญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงประกาศธรรมจักร ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๘/
 ๓๑๗.

^{๔๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๘/๖๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘.

๑. **วักกิลสูตร** ว่าด้วยพระวักกิล พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมท่านพระวักกิลซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทรมานทุกข์มาก เพราะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์แต่ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าได้ จึงตรัสว่า การเห็นพระวรกายของพระองค์ไม่มีประโยชน์ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระองค์ ผู้ใดเห็นพระองค์ (ธรรมกาย) ผู้นั้นก็ชื่อว่าเห็นธรรม และตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่า ๑) รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๒) เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๓) สัญญาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๔) สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๕) วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วเสด็จกลับไปยังที่ประทับ ต่อมาท่านพระวักกิลได้นำคัสตรามา^{๑๒} ก็ฆ่าตัวตาย และบรรลุอรหัตผล พร้อมกับการดับจิต^{๑๓}

(๕) ปุพพวรรค

ปุพพวรรค แปลว่า หมวกว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๒. **ปุพพสูตร** ว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า การที่พระองค์แสดงธรรมเกี่ยวกับความมีและความไม่มีของชั้น ๕ โดยถามว่า อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี เราก็กล่าวว่า มีคือ ๑) รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวรูปนั้นว่า มี ๒) เวทนา...๓) สัญญา...๔) สังขาร...๕) วิญญาณที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าววิญญาณนั้นว่า มี นี่แลชื่อว่าสิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวว่า มี โลกธรรม^{๑๔} มีอยู่ในโลก ตถาคตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก^{๑๕} แสดง^{๑๖} บัญญัติ^{๑๗} กำหนด^{๑๘} เปิดเผย^{๑๙}

^{๑๒} นำคัสตรามา ในที่นี้ หมายถึงนำคัสตราฆ่าตัวตาย คือตัดก้านคอ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๓๔๓, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๒.

^{๑๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๙๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗.

^{๑๔} โลกธรรม ในที่นี้หมายถึงชั้น ๕ ประการ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๙๔/๓๔๘.

^{๑๕} บอก หมายถึงกล่าวคำเริ่มต้น แสดงคำเริ่มต้น อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๖} แสดง หมายถึงการให้อุทเทส (คำเริ่มต้น) จบลอง อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๗} บัญญัติ หมายถึงประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๘} กำหนด หมายถึงการให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๑๙} เปิดเผย หมายถึงการชี้แจงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้ โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๗๕.

จำแนก^{๕๐} ทำให้ง่าย^{๕๑} นั้น ไม่เป็นการขัดแย้งกับโลก เป็นการแสดงตรงตามที่โลกสมมติกัน และตรัสว่า พระองค์เกิดในโลก เจริญในโลก ครอบงำโลก แต่ไม่ติดโลก เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำแล้ว ไม่ติดน้ำ^{๕๒}

(๓) จุฬปิ่นณาสกั

(๑) อันตวรรรค

อันตวรรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยที่สุด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อันตสูตร ว่าด้วยที่สุด พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่สุด ๔ อย่าง คือ

๑) ที่สุดคือสักกายะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ คือ ๑. รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒. เวทูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓. สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔. สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕. ญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาน)

๒) ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ ๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ๓. วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

๓) ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหา คือ ๑. ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ๒. ความสละ ๓. ความสละคืน ๔. ความพ้น ๕. ความไม่อาลัยในตัณหา

๔) ที่สุดคือปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๕๓}

(๒) ธัมมกถิกรวรรค

ธัมมกถิกรวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยพระธรรมกถึก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๓-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

^{๕๐} จำแนก หมายถึงการจำแนกประเด็นที่เปิดแล้ว ๐๖.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๕๑} ทำให้ง่าย หมายถึงการแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ ๐๖.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๕๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๔/๑๑๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๘.

^{๕๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๓/๑๒๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๘๘.

๑. ธรรมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถิก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุ นั้นได้ทูลถามพระผู้พระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ๑) ภิกษุหากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ ไม่ถือนันรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ๒) หากภิกษุ ... เวทนา ฯลฯ ๓) หากภิกษุ ... สัญญา...๔) หากภิกษุ ... สังขาร...๕) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน ควรเรียกได้ว่าภิกษุเป็นธรรมกถิก หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน ควรเรียกได้ว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนดเพราะดับ ไม่ถือนันวิญญาน ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน^{๕๔}

(๓) อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. สมุทยธัมมสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่มีคามเกิดขึ้นเป็นธรรมตา แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามเรื่องอวิชชาเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาว่า ๑) บุคคลในโลกนี้ผู้ไม่ได้สติ ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมตา ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมตา ๒) ไม่รู้ชัดเวทนาที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตาตามความเป็นจริง ๓) ไม่รู้ชัดสัญญาที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตาตามความเป็นจริง ๔) ไม่รู้ชัดสังขารที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตาตามความเป็นจริง ๕) ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเสื่อมไปเป็นธรรมตา ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมตาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมตา

^{๕๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๑๕/๑๒๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๕/๑๒๙.

นี่เราเรียกว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านั้น บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา คือ ความไม่รู้ชั้น ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีทั้งความ และเสื่อมไปเป็นธรรมดา และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ส่วนวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชามีนัยตรงกันข้าม^{๕๕}

(๔) กุกกุฬวรรค

กุกกุฬวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **กุกกุฬสูตร** ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงชั้น ๕ ว่า ๑) รูปเป็นของร้อน ๒) เวทนาเป็นของร้อน ๓) สัญญาเป็นของร้อน ๔) สังขารเป็นของร้อน ๕) วิญญาณเป็นของร้อน อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ๑) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ๒) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๓) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ๔) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ๕) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๕๖}

(๕) ทิฏฐิวรรค

ทิฏฐิวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยทิฏฐิ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **อัชฌัตตสูตร** ว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถาม ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น คือ ชั้น ๕ คือ ๑) เมื่อมีรูป เพราะอาศัยรูป สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้น ๒) เมื่อมีเวทนา ๓) เมื่อมีสัญญา ๔) เมื่อมีสังขาร ๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะอาศัยวิญญาณ สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้นทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา^{๕๗}

^{๕๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๒๖/๑๓๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๖/๒๒๑.

^{๕๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๓๖/๑๔๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๖/๒๓๑.

^{๕๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๕๐/๑๔๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๐/๒๓๙.

๓.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในราชสังยุต

ราชสังยุตมี ๔๖ สูตร คำว่า ราช มีวิเคราะห์ว่า ราชพราหมณียา อปจจ ราโ ผู้เป็นเหล่า ก่อแห่งนางราชพราหมณี (ราช บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๕๘} ราช + สังยุต = ราชสังยุต แปลว่า ประมวล เรื่องพระราชา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระราชา พระเถระรูปนี้บวชเมื่อแก่ แต่เป็นพระ ที่เอื้อเพื่อต่อศึกษา ว่าง่าย เป็นสูตรสั้นๆ เป็นปัญหาที่ทูลถามพระพุทธเจ้า หรือไม่ก็เป็นพระธรรม เทศนาของพระพุทธองค์แสดงแก่ท่านในโอกาสต่างๆ^{๕๙} มีทั้งหมด ๔๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสกั ปณาสกั แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ปัญหาของท่านพระราชาเรื่องมารว่า เมื่อมีชั้น ๕ คือ

๑) เมื่อมีรูป จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตายหรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเห็นรูปว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นเหตุ เกิดแห่งของลำบากบุคคลเหล่าใดเห็นรูปนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าย่อมนเห็นชอบ

๒) เมื่อมีเวทนา

๓) เมื่อมีสัญญา

๔) เมื่อมีสังขาร

๕) เมื่อมีวิญญาณ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตาย หรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเห็น วิญญาณว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นเหตุเกิดแห่งของลำบาก บุคคลเหล่าใดเห็นวิญญาณนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าย่อมนเห็นชอบ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตาย หรือมีผู้ตาย^{๖๐}

(๒) ทุตติยวรรค

ทุตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อของ พระสูตรแต่ละสูตรล้วนเกี่ยวกับชั้น ๕ ซึ่งทรงเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ทรงเรียกชั้น ๕ ว่า มาร จึงตั้ง

^{๕๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๕๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

^{๖๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๗๐/๑๕๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๕๓.

ชื่อสูตรว่า มารสูตร ทรงเรียกขันธ์ ๕ ว่า ธรรมของมาร จึงตั้งชื่อพระสูตรว่า มารธัมมสูตร เป็นต้น มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร เช่น

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือท่านพระราชาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญที่พระองค์ตรัสว่า มาร มารเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

- ๑) รูปเป็นมาร
- ๒) เวทนาเป็นมาร
- ๓) สัญญาเป็นมาร
- ๔) สังขารเป็นมาร
- ๕) วิญญาณเป็นมาร

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้

- ๑) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป
- ๒) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา
- ๓) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา
- ๔) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร
- ๕) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ

เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๖๑}

(๓) อายาจนวรรค

อายาจนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการอาราธนา หมายถึงการอาราธนาของ ท่านพระราชา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ในวรรคนี้ ส่วนชื่อและเนื้อหาของพระสูตร เหมือนพุทธยวรรคต่างแต่ในตอนเริ่มต้นพระสูตร กล่าวถึงท่านพระราชาเข้าไปทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้ทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า สิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทะในสิ่งนั้นก็อะไรเล่าเป็นมารคือ

- ๑) รูปเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทะในรูปนั้น
- ๒) เวทนาเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในเวทนานั้น
- ๓) สัญญาเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในสัญญานั้น
- ๔) สังขารเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในสังขารนั้น

^{๖๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๗๐/๑๕๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๖๒.

๕) วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในวิญญาณนั้น
 สิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในสิ่งนั้น ในพระสูตรอื่นๆ ๑๑ พระสูตร
 ก็มีนัยอย่างเดียวกัน^{๖๒}

(๔) อุปนิสินนวรรค

อุปนิสินนวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยผู้เข้าไปนั่งใกล้ หมายถึงท่านพระราธะเข้าไปนั่งใกล้
 พระผู้มีพระภาค ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี
 ในวรรคนี้ ส่วนชื่อและเนื้อหาของพระสูตร เหมือนทุติยวรรค ต่างแต่ในตอนเริ่มต้นพระสูตร กล่าวถึง
 ท่านพระราธะเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาค และพระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า คือ ๑) รูปเป็นมาร
 เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในรูปนั้น ๒) เวทนาเป็นมาร ๓) สัญญาเป็นมาร ๔) สังขารเป็นมาร
 ๕) วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในวิญญาณนั้นสิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละ
 ฉันทะ รากะ ฉันทรากะในสิ่งนั้นนั้น ในพระสูตรอื่นๆ ๑๑ พระสูตรก็มีนัยอย่างเดียวกัน^{๖๓}

๓.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในทิกฺขุสัจจยุต

ทิกฺขุสัจจยุตมี ๙๖ สูตร คำว่า ทิกฺขุ มาจาก ทิส ธาตุ ตี ปัจจัย แปลง ตี เป็น ฏฺฐิ แล้ว ลบ ส
 เป็น ทิกฺขุ^{๖๔} ความเห็น มีวิเคราะห์ว่า ทสสนํ ทิกฺขุ แปลว่า ความเห็น ทิกฺขุ+ สัจจยุต แปลว่า ประมวล
 เรื่องทิกฺขุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับทิกฺขุหรือลัทธิต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชั้น ๕ แต่ละอย่างเป็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับความเห็นว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยงบ้าง ความเห็นว่าสัตว์ตาย
 แล้วเกิดหรือไม่เกิดบ้าง^{๖๕} มีทั้งหมด ๙๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณณาสก แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔
 วรรค วรรคแรกมี ๑๘ สูตร ส่วนอีก ๓ วรรคที่เหลือ แต่ละวรรคมี ๒๖ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) โสตาปัตติวรรค

โสตาปัตติวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยโสตาปัตติมรรค ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของ
 พระสูตรทั้ง ๑๘ สูตร ในวรรคนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตาม ทิกฺขุหรือลัทธิต่าง ๆ ๑๘
 ประการ เช่น

^{๖๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๘๒/๑๗๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๘๒/๒๖๙.

^{๖๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๙๔/๑๗๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๙๔/๒๗๕.

^{๖๔} พระเทพสังฆาภิบาล กรมหลวงชินวราลงกรณมณฑลภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ :
 พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๓.

^{๖๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๑.วาทสูตร ว่าด้วยทิวฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

๑) เมื่อมีรูป เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด

๒) เมื่อมีเวทนา

๓) เมื่อมีสัญญา

๔) เมื่อมีสังขาร

๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๖๖}

(๒) ทุติยคมนวรรค

ทุติยคมนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการไปที่ ๒ คือพระธรรมสังคีตกาจารย์ ตั้งโศตাপัตติวรรคเป็นลำดับที่ ๑ ให้ทุติยคมนวรรคเป็นลำดับที่ ๒ ชื่อวรรคจึงตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามทิวฏฐิหรือลัทธิต่าง ๆ ๒๖ ประการ เท่ากับพระสูตร ๒๖ สูตร ซึ่งในจำนวนนี้ ๑๘ สูตรแรกตรงกับ ๑๘ สูตรในโศตাপัตติวรรค จึงทรงแสดงไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล (ละไว้ในฐานะที่เข้าใจกัน)

อีก ๘ สูตรที่เหลือ ทรงแสดงไว้เต็ม เนื้อหาสาระของพระสูตรทั้งหมดคล้ายพระสูตรในโศตاپัตติวรรค ต่างแต่ทรงแสดงว่าทิวฏฐิหรือลัทธิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะขันธ์ ๕ ที่เป็นทุกข์เช่น

ในรูปีอตตาสสูตร ว่าด้วยทิวฏฐิว่าอตตาทที่มีรูป พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย

๑) เมื่อมีรูป เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อตตาทที่มีรูปไม่สลายไป

๒) เมื่อมีเวทนา ฯลฯ

๓) เมื่อมีสัญญา ...

๔) เมื่อมีสังขาร ...

๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อตตาทที่มีรูปไม่สลายไป^{๖๗}

^{๖๖} ส.พ. (บาลี) ๑๗/๒๐๖/๑๗๕., ส.พ. (ไทย) ๑๗/๒๐๖/๒๗๘.

^{๖๗} ส.พ. (บาลี) ๑๗/๒๔๒/๑๘๑., ส.พ. (ไทย) ๑๗/๒๔๒/๓๐๗.

สรุปได้ว่า ชั้นธ ๕ ไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในพระสูตรอื่นๆ ก็มีเนื้อหาคล้ายกัน

(๓) ตติยคมนววรรค

ตติยคมนววรรค มีลักษณะเหมือนทุติยคมนววรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๒๖ สูตร มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรในโสตาปัตติวรรค และทุติยคมนววรรค ต่างแต่ทรงแสดงว่า ญาณหรือลัทธิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะชั้นธ ๕ ที่ไม่เพียง เป็นทุกข์^{๖๘}

(๔) จตตคมนววรรค

จตตคมนววรรค มีลักษณะเหมือนทุติยคมนววรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๒๖ สูตร มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรในโสตาปัตติวรรคและทุติยคมนววรรค ต่างแต่ทรงแสดงชั้นธ ๕ ไว้ ๓ รอบ คือ

๑) ชั้นธ ๕

๒) ชั้นธ ๕ ที่ไม่เพียง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

๓) ชั้นธ ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน พึงเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า □ นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา^{๖๙}

เนื้อหาสาระสำคัญในทิวาสัตถุตนั้น มีพระสูตรที่คล้ายคลึงกันทั้งหมด มีวรรค ๑๘ สูตรบ้าง มีวรรคละ ๒๖ พระสูตรตามนัยที่ได้แสดงมาแล้ว

๓.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอ็อกกันตสังยุต

อ็อกกันตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า อ็อกกันต แยกเป็น (อว+กม+อ+อนต) ก้าวลงแล้ว ,ปฏิสนธิแล้ว.^{๗๐} อ็อกกันต+ สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ก้าวลงสู่อริยมรรค หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับผู้ก้าวลงสู่อริยมรรค คือ พระโสดาบัน ผู้ก้าวพ้นภูมิปุถุชน ก้าวสู่ภูมิสี่ปุริสชนที่ไม่กระทำการกรรมเพื่อเข้าถึงกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปรตวิสัย หรือนรก สังยุตต์นี้มีพระสูตรสั้นๆ พูดถึงสัทธานุสारीบุคคล และอัมมานุสारीบุคคล ได้แก่ ผู้ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติมรรค^{๗๑} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณณาสกหรืออรรค ชื่อของพระสูตรตั้งตามธรรม ๑๐ หมวด แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๖๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๕๐/๑๘๓., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๕๐/๓๑๒.

^{๖๙} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๗๖/๑๘๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๑๕.

^{๗๐} พระเทพสังฆาภิบาล กิม โด (จันทุมงคลโล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร , (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๘.

^{๗๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า
อายตนะภายใน ๖ คือ

- ๑) จักขุ (ตา) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๒) โสตะ (หู) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๓) ฆานะ (จมูก) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๔) ชิวหา (ลิ้น) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๕) กายไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๖) มโน (ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น

ผู้ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้ ทรงเรียกว่า สัทธานุสारी^{๗๒} ธรรมเหล่านี้ของผู้ใดประจักษ์ชัด
โดยยิ่งด้วยปัญญา ผู้นั้นทรงเรียกว่า ธัมมานุสारी^{๗๓} และผู้รู้เห็นธรรมเหล่านี้ทรงเรียกว่า โสดาบัน^{๗๔}

๓.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในอุปาทสังยุต

อุปาทสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า อุปาท มีวิเคราะห์ว่า สุภาสุภผล ปกาเสนโต ปตติ คจจ
ตีติ อุปาทาโท ภูตที่บอกผลตีผลร้ายเป็นไป (ความเกิดขึ้น) (อุ แทนศัพท์บทหน้า ปต ธาตุในความหมาย
ว่าถึง เป็นไป ณ ปัจจัย ซ้อน ปุ พฤทธิ อ เป็น อา แปลง ต เป็น ท ได้รูปเป็น อุปาทาโท)^{๗๕} อุปาท +
สังยุต = อุปาทสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องความเกิดขึ้น หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับความ
เกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ ที่เป็นการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ธรรม ๑๐ หมวด ๑๐ พระสูตร เช่น

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า

- ๑) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุ นี้เป็นความ
เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ
- ๒) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ...แห่งโสตะ ฯลฯ
- ๓) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่...แห่งฆานะ ...
- ๔) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่... แห่งชิวหา ...
- ๕) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่... แห่งกาย ...

^{๗๒} สัทธานุสारी คือผู้เดินทางไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้ว
กลายเป็นสัทธาวิมุต อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, อัง.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๗๒.

^{๗๓} ธัมมานุสारी หมายถึงผู้เดินทางไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผล
แล้วกลายเป็นทวิภูตติ อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, อัง.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๗๒.

^{๗๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๐๒/๑๘๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๑.

^{๗๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

๖) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งมโน นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

ความดับแห่งจักขุ แห่งโสตะ แห่งฆานะ แห่งชีวหา แห่งกาย แห่งมโน ก็เช่นเดียวกัน นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ^{๗๖} (เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖

ส่วนในพระสูตรที่เกี่ยวกับ (๓) วิญญาณ ๖ (๔) สัมผัส ๖ (๕) เวทนา ๖ (๖) สัญญา ๖ (๗) เจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๙) ธาตุ ๖ (๑๐) ชันธ ๕ ความเกิดขึ้นแห่ง ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น มีความหมายทางธรรมแสดงว่า เมื่อใดเกิด ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น เมื่อนั้นกระบวนการแห่งความทุกข์ย่อมเป็นไป^{๗๗} ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อของพระสูตร แต่ละสูตรตรงกับ ชื่อของพระสูตรในอ็อกกันตสังยุต เว้นสัญญาสูตร สัญเจตนาสูตร ตัณหาสูตร และธาตุสูตร ส่วนเนื้อหาของสาระของพระสูตรในสังยุตนี้ ทรงแสดงว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้ง ๑๐ หมวดนั้น เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

๓.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในกิเลสสังยุต

กิเลสสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า กิเลส มีวิเคราะห์ว่า กิลิสสนติ เอเตน สดตาดิ กิเลส ภาวะเป็นเหตุเดือดร้อนเหล่าสัตว์ (กิลิส ธาตุในความหมายว่าเร่าร้อน อ ปัจจยั แปลง อิ เป็น เอ)^{๗๘} กิเลส + สังยุต = กิเลสสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องกิเลส หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเรื่องกิเลสว่าด้วยความกำหนดยินดีที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อได้เห็นรูปที่น่าพอใจ ได้สัมผัสที่น่าพอใจ ได้เสวยเวทนาที่น่าพอใจ เป็นต้น^{๗๙} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตรงกับชื่อของพระสูตรในอุปาทสังยุต ส่วนเนื้อหาของสาระของพระสูตรในสังยุตนี้ ทรงแสดงว่า ฉันทราคะในธรรมทั้ง ๑๐ หมวด (ตั้งในอุปาทสังยุต) เป็นความเศร้าหมองแห่งจิตเช่น

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

- ๑) ฉันทราคะในจักขุ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๒) ฉันทราคะในโสตะ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๓) ฉันทราคะในฆานะ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๔) ฉันทราคะในชีวหา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๕) ฉันทราคะในกาย นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

^{๗๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๑๒/๑๙๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๒/๓๒๘.

^{๗๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

^{๗๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๓๔.

^{๗๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๖) ฉันทราคะในมโน นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่
น้อมไปในเนกขัมมะ^{๘๐} อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วย
ปัญญาอันรู้อย่าง^{๘๑}

๓.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในสาริปุตตสังยุต

สาริปุตตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า สาริปุตต มีวิเคราะหว่า สาริปุตตพราหมณียา อปจจํ สารี
ปุตโต ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางสารีพราหมณี (สาริปุตต บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๘๒} สาริปุตต + สังยุต =
สาริปุตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระสารีบุตร หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับท่านพระสารี
บุตร ส่วนมาเป็นเรื่องที่พระอานนทถามว่า ทำไมท่านมีสีหน้าผ่องใสนัก ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร
พระสารีบุตรตอบว่า เพิ่งออกจากการเข้าฌาน ระดับนั้น ระดับนี้เป็นต้น^{๘๓} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละ
สูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. **อวิตกกสูตร** ว่าด้วยทุติยฌานไม่มีวิตก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระอานนท
ได้เห็นพระสารีบุตรจึงถามว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง
วันนี้ ท่านสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป วันนี้ ผมเข้าทุติยฌาน
มีความผ่องใสในจิตภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น^{๘๔} ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขเกิดจาก
สมาธิอยู่ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่หรือเข้าทุติยฌานแล้ว หรือออกจากทุติยฌานแล้ว

ที่จริง ท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว ฉะนั้น
ท่านจึงไม่คิดว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่ หรือเข้าทุติยฌานแล้วหรือออกจากทุติยฌานแล้ว^{๘๕}

^{๘๐} เนกขัมมะ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน)
ส.ข.อ. (บาลี)๒/๓๒๒/๓๗๙.

^{๘๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๒๒/๑๙๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕.

^{๘๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า
๓๒๒.

^{๘๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๗๖.

^{๘๔} ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น (เจตโส เอกโกทิกาว) คำว่า “เอกโกทิก” เป็นชื่อของสมาธิ ทุติยฌานชื่อ
ว่าเอกโกทิกภาวะ เพราะทำสมาธิที่ชื่อว่าเอกโกทิกนี้ให้เกิดเจริญขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น”
เพราะสมาธิชื่อเอกโกทิกนี้มีแก่จิต ไม่มีแก่สัตว์ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔.

^{๘๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๓๓/๑๙๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๓๓/๓๔๓.

พระสูตรทั้ง ๘ สูตรนี้ มีเนื้อหาคล้ายกัน คือ ท่านพระอานนทเถระถามท่านพระสารีบุตรว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร จึงทำให้อิทธิยมองใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมาบัติ ตามลำดับ

๓.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในนาคสังยุต

นาคสังยุตมี ๕๐ สูตร คำว่า นาค มีวิเคราะหว่า น อากุ ปาปกมม โกรตีติ นาโค ผู้ไม่ทำบาปกรรม (น บทหน้า อากุ ธาตุ อ ปัจจัย ลบ อุ) หรือว่า นตถิ ตสส อฆนติ นาโค ผู้ไม่มีบาป (น + อฆ แปลง ข เป็น ค ลบสระหน้า ที่ฆะสระหลัง)^{๘๖} นาค + สังยุต = นาคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องนาค หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค รวมถึงกำเนิดของนาค เหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาค เล่าเรื่องนาค ๔ ประเภท คือ นาคที่เกิดจากไข่ ๑ นาคที่เกิดจากเถาไหล ๑ (ของโสโครก) นาคที่เกิดในน้ำ ๑ นาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑ เป็นการตอบคำถามของภิกษุที่กราบทูลถาม (นาคที่แปลงกายมาขอบวชที่เล่าไว้ในพระวินัยปิฎก)^{๘๗} มีทั้งหมด ๕๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อุโปสถสูตร ต่างว่าด้วยอุโปสถ แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ในอุโปสถสูตร ตรีศตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นอณตชะรักษาอุโปสถแล้วละกายที่เป็นงูได้ว่า

นาคที่เป็นอณตชะบางพวกในโลกนี้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราได้เป็นผู้มีปกติกระทำความทั้ง ๒^{๘๘} ๑ ด้วยกาย วาจา และใจ พวกเรานั้นมีปกติกระทำความทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจหลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอณตชะ ถ้าวันนี้พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ เมื่อทำได้อย่างนี้ พวกเราหลังจากตายแล้วก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจในบัดนี้เถิด ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นอณตชะบางพวกในโลกนี้รักษาอุโปสถและละกายที่เป็นงูได้^{๘๙}

ในพระสูตรอื่นๆที่ชื่อว่า ชลาพุชทานุสการสูตรตติยสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๓๐ สูตร มีชลาพุชทานุสการสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนอณตชะทานุสการสูตรตติยสกะ ต่างแต่ในที่นี้ ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่างดังกล่าวมาแล้ว ที่จะทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับนาคที่เป็นชลาพุชชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ เหตุแต่ละอย่างจัดเป็น ๑ สูตร รวมกับนาค ๓ ประเภท จึงเป็นพระสูตร ๓๐ สูตร (๑๐ x ๓ = ๓๐)^{๙๐}

^{๘๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๖๘.

^{๘๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๖.

^{๘๘} กรรมทั้ง ๒ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรม ส.ช.อ. (บาลี) ๒/๓๔๓-๒๙๑/๓๘๑.

^{๘๙} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๓๔๔/๒๐๔., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๔/๓๕๑.

^{๙๐} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๓๖๒-๓๙๑/๒๐๘., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๖๒-๓๙๑/๓๕๖.

๓.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในสุป้อนสังยุต

สุป้อนสังยุตมี ๔๖ สูตร คำว่า สุป้อน มีวิเคราะห์ว่า กนกรุจิรตตา โสภโน ปณฺโณ ปกโข ยสส โย สุปณฺโณ สัตว์ที่มีปีกงดงามเพราะเรื่องรองเหมือนทองคำ (สุ แทน โสภน+ปณฺ) ^{๙๑} สุป้อนสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องครุฑ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑ รวมถึงกำเนิดของครุฑ เหตุที่จะทำให้เกิดเป็นครุฑ และ กล่าวถึงครุฑ ๔ ประเภท ตามคำทูลถามของภิกษุสาวก เช่นเดียวกัน ^{๙๒} มีทั้งหมด ๔๖ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **สุทธิกสูตร** ว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วน ๆ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกำเนิดของครุฑ ๔ ประเภท ได้แก่

- ๑) ครุฑที่เป็นอันทชชะ
- ๒) ครุฑที่เป็นชลาพูชะ
- ๓) ครุฑที่เป็นสังเสทชะ
- ๔) ครุฑที่เป็นโอปาติกะ ^{๙๓}

ในสูตรอื่นๆที่ชื่อว่า ชลาพูชทานุปลการสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑ ที่เป็นชลาพูชะ มีเนื้อหาเหมือนอันทชชทานุปลการสูตรตสกะ ต่างแต่ในที่นี้ ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่าง ที่จะทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับครุฑที่เป็นชลาพูชะ สังเสทชะ และโอปาติกะ เหตุแต่ละอย่างจัดเป็น ๑ สูตร รวมกับครุฑ ๓ ประเภท จึงเป็นพระสูตร ๓๐ สูตร (๑๐ X ๓ = ๓๐) ^{๙๔}

๓.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในคันธัพพกายสังยุต

คันธัพพกายสังยุตมี ๑๑๒ สูตร คำว่า คันธัพพ มีวิเคราะห์ว่า คนธ อพพติ ปริภุญชตีติ คนธพโพ เทพผู้บริโภคนกกลิน (คันธ บทหน้า อพพ ธาตุในความหมายว่าบริโภค อ ปัจจัย) หรือว่า โคมทิสศเค ธุนาติ กมปติ คายนนฏนาทิวเสนาติ คนธพโพ เทพผู้เคลื่อนไหวอยู่บนสวรรค์ด้วยการขับร้องและพ้อนรำ (ค บทหน้า ธู ธาตุในความหมายว่าหวนไหว ย ปัจจัย ลงนิคคหิตอาคมแล้วแปลงเป็น น พฤทธิ อู เป็น โอ แปลง โอ เป็น อว ลบ อ ที่ ว แปลง วย เป็น พพ) ^{๙๕} คันธัพพ + กาย+ สังยุต = คันธัพพกายสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพผู้บันเทิงในหมู่คันธัพพเทพ กล่าวกันว่าคนธรรพ์ คือ เทพที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ที่มีกลิ่นราก แก่น พระพี ใบ ดอก ผล รส กลิ่น ทรงเล่าให้พระสาวกฟังถึง

^{๙๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๙๕๙.

^{๙๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๗๖.

^{๙๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๙๓/๒๐๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๙๓/๓๕๙.

^{๙๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๔๐๘-๔๓๗/๒๑๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๐๘-๔๓๗/๓๖๑.

^{๙๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๒๙๖.

สาเหตุที่มนุษย์บางจำพวกไปเกิดเป็นคนธรรพ์เหล่านั้น^{๙๖} ทั้งหมด ๑๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ เช่น

๑. **สุทธิกสูตร** ว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วนๆ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ๑๐ จำพวก คือ

- ๑) เทพผู้สถิต อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก
- ๒) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น
- ๓) เทพผู้สถิตอยู่ที่ ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้
- ๔) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก
- ๕) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด
- ๖) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ
- ๗) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก
- ๘) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล
- ๙) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่รส
- ๑๐) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น^{๙๗}

ส่วนพระสูตรอื่นๆ ที่ชื่อว่า สารคันธาทิตาตาสุตตนวกะ ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีสารคันธาทิตาสุตตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนมูลคันธาทิตาสุตตร ต่างแต่ในที่นี้ภิกษุทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น ที่กระพี้ ... ที่เปลือก ... ที่สะเก็ด ... ที่ใบ ... ที่ดอก ... ที่ผล ... ที่รส ... ที่กลิ่น เทพแต่ละจำพวก จัดเป็น ๑ สูตร รวมเป็น ๙ สูตร ตามลำดับเป็นต้น^{๙๘}

๓.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเวลาหกลังยุด

เวลาหกลังยุดมี ๕๗ สูตร คำว่า เวลาหกลังยุด มีวิเคราะห์ว่า วาริ วหตีติ เวลาโก ผู้นำน้ำมา (วาริ บทหน้า วห ธาตุในความหมายว่าทำให้ถึง ญฺ ัจจย แปลง วาริ เป็น ว ว ที่ วห เป็น ล พฤทธิ อ เป็น อา แปลง ญฺ เป็น ออก)^{๙๙} เวลาหกลังยุด + ลังยุด =เวลาหกลังยุด แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวกเวลาหกลังยุด (เทพผู้ทำให้เกิดเมฆ)^{๑๐๐} มีทั้งหมด ๕๗ สูตรเช่น

^{๙๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

^{๙๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๓๘/๒๑๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓.

^{๙๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๔๑-๔๔๙/๒๑๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๔๑-๔๔๙/๓๖๕.

^{๙๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๗๙๑.

^{๑๐๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๑. สัตวลาหทานุปการสูตรทสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีสัตวลาหทานุปการสูตร เป็นต้น พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า

๑) เทพพวกสัตวลาห มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาห จึงให้ข้าว ฯลฯ ๒) ให้น้ำ... ๓) ให้ผ้า... ๔) ให้นยาน... ๕) ให้ดอกไม้... ๖) ให้ของหอม... ๗) ให้เครื่องลูบไล้... ๘) ให้ที่นอน... ๙) ให้ที่พัก... ๑๐) ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาหภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาห^{๑๐๑}

ในพระสูตรอื่นๆ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือ เหตุปัจจัยที่ทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพเหล่านั้น มีเนื้อหาสาระคล้ายคัมภีร์กายสังยุตในสังยุตนี้

๓.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในวัจจโคตตสังยุต

วัจจโคตตสังยุตมี ๕๕ สูตร คำว่า วัจจ มีวิเคราะห์ว่า วสตีติ วจโน ผู้อยู่อาศัยแม่ (วส ธาตุในความหมายว่าอยู่อาศัย ฉ ปัจจัย แปลง ส เป็น จ)^{๑๐๒} วัจจ + โคตต + สังยุต = วัจจโคตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องวัจจโคตรปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับวัจจโคตรปริพาชกที่เข้ามาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทิกฐิ (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) ๑๐ อย่าง คือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะก็อันนั้น สรรีก็อันนั้น (ชีวะกับสรรีไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรรีก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ) (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ (คือพูดให้ตายตัวลงไปไม่ได้) และสาเหตุที่ทำให้คนบางคนมีความเห็นเช่นนั้น^{๑๐๓} มีทั้งหมด ๕๕ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. รูปอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในรูป พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ วัจจโคตรปริพาชกเข้าไป ทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ทำให้ทิกฐิ ๑๐ ประการนั้นเกิดขึ้นในโลก พระองค์ตรัสตอบว่า

- ๑) เพราะความไม่รู้ในรูป
- ๒) เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งรูป

^{๑๐๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๕๒-๕๖๑/๒๑๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕๒-๕๖๑/๓๗๐.

^{๑๐๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๗๗๕.

^{๑๐๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๓) เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งรูป

๔) เพราะความไม่รู้ในปฏิภาที่ไปถึงความดับแห่งรูป

ทิวฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ วัจนะ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิวฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่^{๑๐๔} อีก ๕๐ พระสูตรมีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๓.๑๔ เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต

ฉานสังยุตมี ๕๕ สูตร คำว่า ฉาน มีวิเคราะห์ว่า ฉายเตติ ฉานํ ความคิด (เฉ ในความหมายว่าคิด ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปจจนิกะ นีวรณธมเม ฉาเปตติ ฉานํ ธรรมชาติที่เผาเข้าคืออนิวรรณ์ (ฉาป ธาตุในความหมายว่าเผา ทำให้ไหม้ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน)^{๑๐๕} ฉาน + สังยุต = ฉานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฉาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ได้ฉานประเภทต่าง ๆ ตอบปัญหาของภิกษุเกี่ยวกับบุคคล ๔ ประเภท คือ (๑) บางพวกฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (ฉาน) แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (ฉาน) (๒) บางพวกฉลาดในการเข้าสมาธิ (ฉาน) แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (ฉาน) (๓) บางพวกฉลาดทั้ง ๒ อย่างข้างต้น (๔) บางพวกไม่ฉลาดทั้งสองอย่างข้างต้น^{๑๐๖} และวิธีปฏิบัติในฉาน (สมาธิ) ส่วนวิธีปฏิบัติในฉาน ทรงแสดงไว้ ๑๑ วิธีคือ ๑. การตั้งจิตมั่น ๒. การเข้า ๓. การตั้งอยู่ ๔. การออก ๕. ความพร้อม ๖. อารมณ์ ๗. โคจร ๘. อภินิหาร ๙. การทำโดยเคารพ ๑๐. การทำความเพียรต่อเนื่อง ๑๑. การทำสัพปาเย ส่วนผู้ได้ฉานประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงไว้ในแต่ละสูตร ๔ ประเภท คือ ๑. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๑ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๒ ๒. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๒ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๑ ๓. ผู้ไม่ฉลาดใน ๒ วิธีนี้ ๔. ผู้ฉลาดใน ๒ วิธีนี้

ในสังยุตนี้ มีการตั้งชื่อพระสูตร ตามวิธีปฏิบัติทั้ง ๑๑ วิธี สลับกันไปมา รวมเป็นพระสูตรทั้งหมด ๕๕ สูตร เช่น สมาธิมูลกสมาปัตติสูตร ว่าด้วยการเข้าสมาธิอันเป็นมูล คือ ตั้งวิธีที่ ๑ (การตั้งจิตมั่น) เป็นหลัก สลับกับวิธีที่ ๒ (การเข้า) สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล คือ ตั้งวิธีที่ ๑ (การตั้งจิตมั่น) เป็นหลัก สลับกับวิธีที่ ๓ (การตั้งอยู่) จนถึงวิธีที่ ๑๑ รวมเป็น ๑๐ สูตรแรกเรียกว่า สมาธิมูลกะ เมื่อครบหมดทั้ง ๑๑ วิธี ก็เริ่มตั้งวิธีที่ ๒ (การเข้า) เป็นหลักสลับกับวิธีที่ ๓-๑๐ เรียกว่า สมาปัตติมูลกะ รวมเป็น ๙ สูตร และตั้งชื่อพระสูตรอย่างนี้ไปจนครบ ๕๕ สูตร ขอยกตัวอย่างอธิบายเป็นบางสูตรเช่น

^{๑๐๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๐๗/๒๒๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕.

^{๑๐๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

^{๑๐๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๑.สมาธิมูลกสมาบัติสูตร ว่าด้วยการเข้าสมาธิอันเป็นมูล พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงบุคคลผู้ได้มาน ๔ จำพวก คือ

- ๑) ผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ
- ๒) ผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ^{๑๐๗} แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
- ๓) ผู้ไม่ฉลาดทั้งในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และในการเข้าสมาธิ
- ๔) ผู้ฉลาดทั้งในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และในการเข้าสมาธิ^{๑๐๘}

ในตอนท้ายพระสูตร ตรัสว่า จำพวกที่ ๔ ดีที่สุด เหมือนยอดเนยใสดีกว่านมสด นมส้ม เนยข้น และเนยใสในพระสูตรอื่น ๆ พึงเทียบเคียงดังที่กล่าวมานี้

๒. สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้คือ

- ๑) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ
- ๒) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ^{๑๐๙} แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
- ๓) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ
- ๔) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ^{๑๑๐}

ตอนท้ายพระสูตร ตรัสว่า จำพวกที่ ๔ ดีที่สุด เหมือนยอดเนยใสดีกว่านมสด นมส้ม เนยข้น และเนยใสในพระสูตรอื่น ๆ อีก ๕๓ พระสูตร พึงเทียบเคียงดังที่กล่าวมานี้

๓.๑๕ สรุปท้ายบท

เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคดังได้อธิบายมา จะเห็นความดีเด่นเป็นพิเศษของพระไตรปิฎกเล่มนี้คือ

๑.ความดีเด่นในการจัดหมวดหมู่พระสูตรสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๗๑๖ สูตร ล้วนว่าด้วยชั้น ๕ หรือที่เกี่ยวกับชั้น ๕ ในบริบทต่าง ๆ ท่านจึงตั้งชื่อว่า ชั้น

^{๑๐๗} ฉลาดในการเข้าสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ
อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๐๗.

^{๑๐๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๖๒/๒๒๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕.

^{๑๐๙} ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ หมายถึงสามารถตั้งจิตให้เป็นสมาธิได้ ๑๐๗. ๓/๒๔/๑๐๗.

^{๑๑๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๖๓/๒๒๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๓/๓๘๖.

ธวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น ๕ ทั้งนี้เพื่อประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ มารวมไว้ในที่เดียวกัน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า หมายความว่า ท่านที่ต้องการศึกษาเรื่องชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาต้องอ่านพระไตรปิฎกเล่มนี้ จึงจะได้ความรู้เรื่องชั้น ๕ ครบบริบูรณ์ทุกแห่งทุกมุม

นอกจากนี้ ท่านยังจัดประมวลพระสูตรเหล่านี้ออกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละเรื่อง คือประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกว่าวิธีการประมวลแบบนี้ว่า สังยุต ซึ่งใช้เป็นชื่อนิกายหนึ่งของพระสูตรต้นตปิฎกด้วย และใช้เป็นชื่อกลุ่มพระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่องๆ นี้ด้วย ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้ายิ่งขึ้นในพระสูตรจำนวน ๗๑๖ สูตร จัดเป็นกลุ่มเรื่องหรือสังยุตได้ถึง ๑๓ สังยุต ตามเนื้อหาสาระโดยรวมของพระสูตรในสังยุตนั้น ๆ และตั้งชื่อสังยุตตามเนื้อหาสาระ เหล่านั้น เช่น

๑) กลุ่มพระสูตรที่ว่าด้วยชั้น ๕ ล้วน ๆ หรือมุ่งอธิบายชั้น ๕ โดยตรง เรียกว่า ชั้นสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชั้น ๕ มี ๑๕๙ สูตร ซึ่งเป็นสังยุตที่ใหญ่ที่สุดของชั้นธวารวรรค จึงได้แบ่งย่อยภายในกลุ่มเป็น ๓ ปิณฑาสก (หมวดละ ๕๐) ปิณฑาสกละ ๕๐ สูตร (โดยประมาณ) แต่ละปิณฑาสกแบ่งย่อยเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร (โดยประมาณ)

๒) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระราธะ คือทรงแสดงแก่ท่านพระราธะ เรียกว่า ราธสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระราธะ มี ๔๖ สูตร

๓) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับทิวฏฐิหรือลัทธิต่าง ๆ เช่น อันตคาทิกทิวฏฐิ ๑๐ ลัทธิ เรียกว่า ทิวฏฐิสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องทิวฏฐิ มี ๙๖ สูตร

๔) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ก้าวลงสู่ริยมรรค หมายถึงพระโสดาบัน เรียกว่า โอกันตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ก้าวลงสู่ริยมรรค (คำว่า โอกันตะ แปลว่า ผู้ก้าวลง) มี ๑๐ สูตร

๕) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย เรียกว่า อุปปาตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย (คำว่า อุปปาต แปลว่า ความเกิดขึ้น) มี ๑๐ สูตร

๖) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับกิเลส คือ ฉันทราคะ เรียกว่า กิเลสสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องกิเลส มี ๑๐ สูตร

๗) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระสารีบุตร คือ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ แสดง เรียกว่า สารีบุตรสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระสารีบุตร มี ๑๐ สูตร

๘) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค ซึ่งว่าด้วยประเภทของนาค กำเนิดของนาค เหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาคเป็นต้น เรียกว่า นาคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องนาค มี ๕๐ สูตร

๙) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑหรือสุบรรณ ในทำนองเดียวกับนาคสังยุต เรียกว่า สุปันณสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องครุฑ

๑๐) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับเทพพวกคันธัพพะซึ่งมีกลิ่นหอม ๑๐ จำพวก เรียกว่า คันธัพพกายสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวกคันธัพพะ มี ๑๑๒ สูตร

๑๑) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับเทพพวกวลาห คือ เทพประจำเมฆมี ๕ พวก ตามชนิดของเมฆ เรียกว่า วลาหสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวกวลาห มี ๕๗ สูตร

๑๒) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตร คือ ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปพุลถามปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทิกฎฐิ ๑๐ ประการ เรียกว่า วัจฉโคตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องวัจฉโคตรปริพาชก มี ๕๕ สูตร

๑๓) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ได้ฌานประเภทต่าง ๆ รวมถึงวิธีปฏิบัติให้ได้ฌานประเภทนั้น ๆ เรียกว่า ฌานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฌาน มี ๕๕ สูตร

(๒) ความดีเด่นในด้านเนื้อหาสาระ เนื้อหาของชั้นธวารวรรค เรียกได้ว่า ครบบริบูรณ์ อยู่ในเล่มนี้ คือ มีทั้งอธิบายชั้น ๕ ล้วน ๆ ไม่อ้างหรือเกี่ยวข้องกับหมวดธรรมอื่น และทั้งที่เกี่ยวข้องกับ หมวดธรรมอื่น ๆ เช่น จุดหมายของการเจริญสมาธิเพื่อจิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วจะรู้ชัดความจริง คือ ความเกิดและความดับแห่งชั้น ๕ (สมาธิสูตร ในชั้นธสังยุต)

๑) วิญญาณเข้าไปอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร จึงเสวยความเพลิดเพลิน และเจริญองกามได้ ถ้าละความกำหนัดในชั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด (อุปยสูตร ในชั้นธสังยุต)

๒) ที่เรียกว่า สัตว์ เพราะติดข้องอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน และความทะยานอยากในชั้น ๕ และตรัสสอนให้แยกชั้นออก เหมือนเด็กทำลายเรือนฝุ่น (สัตตสูตร ในราธสังยุต)

๓) ที่ทำให้เกิดอันทคาหิกทิกฎฐิ เพราะไม่รู้ชัดในเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตลอดจนไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ (วัจฉโคตตสังยุต)

๔) เพราะพระองค์ทรงเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับไม่ถื้อมันชั้น ๕ บัณฑิต จึงเรียกพระองค์ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับไม่ถื้อมันชั้น ๕ ก็ทรงเรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา เหมือนกัน (สัมมาสัมพุทธสูตร ในชั้นธสังยุต)

นอกจากมีเนื้อหาสาระในเรื่องชั้น ๕ ครบบริบูรณ์แล้ว ในกระบวนการอธิบาย สำนวนภาษา นับว่าดีเด่นไม่น้อย เช่น สำนวนเชิงอุปมาโวหารในพิชสูตร ชั้นธสังยุต ซึ่งมีใจความว่า

๑) วิญญาณฐิติ ๔ เหมือนปฐวีธาตุ (สถานที่ปลูกพืช) ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน เหมือนอาโปธาตุ (น้ำหล่อเลี้ยงพืช)

๒) วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร (กรรมวิญญาณ) เหมือนพีช ๕ ชนิด ท่านได้ศึกษารายละเอียดในพระสูตรต่าง ๆ แล้ว ก็จะเห็นเองว่า ที่แนะนำ และตั้งข้อสังเกตมาทั้งหมดนี้ล้วนเป็นความจริงทั้งสิ้น

๓.๑๖ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายเทวทหสูตร และ และอนิจจสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรชั้นธวารวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในชั้นธสังยุต ๒. หลักธรรมในทิวาสสังยุต ๓. หลักธรรมในโอกัณฑสังยุต ๔. หลักธรรมในฉานสังยุต เป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๓.๑๗ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน,

๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน,

๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสังฆาภิบาล (จันทมุงคโกล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ :

พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๕๐).